

„Nekem a magyar világ — írja Ravasz László püspök — sokszor úgy tűnik fel mint halotthamvasztó, amelyben virágzó falvak, városok, tervek, remények omlottak össze és lettek porrá. De sokszor úgy tűnik fel előttem, mint egy nagy bölcső, amelyben a magyar reménység ring, a magyar vágy, a magyar jövőendő“.

Tegyük el emlékül és figyelmeztetőnek, munkára serkentőnek e költői képnek sötétebb felét és bizalommal munkálkodjunk a kép második, reményteljes felének megvalósításán.

KANYÓ BÉLA

A településtörténet problémái a Délvidéken

KÉT ÉS FÉL évtized kényszerű hallgatása után, érkezett a legfőbb ideje a Délvidékhez való történeti jogunk igazolásának. E munka megkezdése annál sürgősebb, mert a jugoszláv uralom idején pihenőre tért történetíró nemzedék helyébe, csekélyszámú lelkes önművelőt leszámitva, nem érkezett utánpótlás, és így a magyar kezekből kihullott tollat idegen kezek saját céljaik szolgálatába állították. A történeti joghoz való bizonyítékok túlnyomó részét egy újabban kialakult tudományág, a településtörténet szolgáltatja, melynek eredményeit a két világháború közti időben számos helyen igénybe vették, bizonyos területekhez fűzött történeti és népi jogok bizonyítására.

A Délvidékhez való történeti jogunk igazolása során különösen kell hangsúlyoznunk e területen a magyar foglалás elsőségét, és a rajta kialakuló kultúra feltétlen magyarságát. Bizonyítanunk kell, hogy a magyarság a középkor végéig feltétlen népi és nyelvi uralmat gyakorolt a Délvidéken, és az a Kárpát-medencének leggazdagabb, legnépesebb és legmagyarabb területe volt. A délszláv történetírók által „népmigrációnak“ nevezett beszivárgások nem idéztek elő sem a tájban, sem a népiségben változásokat. Mohács előtt a szerbeknek Délmagyarországon nem voltak sem egyházi, sem világi önkormányzati intézményeik, és ilyenek alakítására nem is törekedtek. A magyar népi erő sorvadása e területen a török hódoltság alatt következett be, amidőn a pusztuló magyar tájból egyre nagyobb darabokat nyelt el az előretörő délszláv hullám. A magyar falvak és városok helyén török támogatással rác települések keletkeztek. A magyarság elvesztett birtokállományának visszaszerzését a török hódoltság megszűnése után Csernovics Arzén népének befogadása, rendkívüli kedvezményekkel való felruházása, a határőrvidéki katonaeletforma és a pravoszláv nemzeti egyházi szervezet akadályozta meg.

A XVIII. század közepén, a határőrvidék felosztása után azonnal kitűnt, hogy a magyarság elegendő népi tartalékkal rendelkezik ősi településterületének visszaszerzésére. A részletkutatások és a rájuk támaszkodó szintézis feladata kimutatni, hogyan veszi kezdetét a XVIII. század közepétől fogva a Délvidék visszamagyarosodása, amelynek során a magyarság néprajzi vonala Bács-Bodrog,

Temes és Torontál megyék felé nyomult előre. Ekkor lesznek az előnyomuló magyarság hídfői és gyűjtőmedencéi a délvidéki városok: Szabadka, Zenta, Magyarkanizsa, Baja, Zombor, Ujvidék... stb. Ezzel egyidejűleg beáll a szerb népi-erő gyöngülése, amely a magyarral és némettel szemben a XVIII. század végén a harmadik helyre szorul. A településtörténet tükrében szépen szemlélhető, hogyan alakul a XIX. század folyamán az ősi földjére visszatérő magyarság friss, életképes néppé, és a többiekénél nagyobb természetes szaporodása, kisebbségnyű kivándorlása és a színmagyar területekről való folytonos felfrissülése révén biztosítja magának a vezetést. Meg kell emlékeznünk arról is, hogy ugyanakkor a magyarok és délszlávok között, különösen a városokban, kulturális és népi kapcsolatok is keletkeztek, és egy egészséges asszimiláció vette kezdetét.

A délvidéki magyarság e rövidre fogott életrajzának sokoldalú és részletekbe menő településtörténeti feldolgozásában természetesen levéltári anyagra kell támaszkodnunk. A központi gyűjtemények ismert és részben feldolgozott iratanyaga mellett különös jelentőséggel bírnak a helyi levéltárak. Sajnos Bács-Bodrog vármegyének a történelem viharai által amúgyis megtizedelt iratanyaga jelenleg alig hozzáférhető a kutató számára. Az 1929-ig a vármegye székhelyén Zomborban őrzött anyag ugyanis a Bánság (Banovina) felállításakor a kijelölt székhelyére, Ujvidékre irányított. Innen azonban, minthogy a báni palota még nem volt kész, átvitték az iratokat Péterváradra. Ez az értékes levéltári anyag a péterváradival együtt jelenleg is ott hever a Jellasics-házban, rendezetlenül, össze-vissza dobálva, teljes pusztulásra ítélve. A Bácskát érintő iratok átadása elé jelenleg horvát részről akadályokat gördítenek. Így Zomborban most csak újkeletű, kevés történeti értékkel bíró iratanyag van.

Ezzel szemben a városok, egyházak és egyes intézmények levéltárügye sokkal kedvezőbb. Zombornak szépen rendezett, magyar, német, latin és szerb nyelvű becses anyagot tartalmazó városi levéltára van. A jegyzőkönyvek 1749-től megvannak. Hasonló a helyzet Szabadkán is. Rendezett levéltár tágas helyiségekkel és részben a toronyban tárolt iratokkal. Zenta és Magyarkanizsa iratanyaga, bár hiányos és rendezetlen, de a szomszédos helyekről kiegészíthető, és bizonyos pótlásokkal felhasználható a településtörténeti kutatásokhoz. Baja gazdag levéltára most van rendezés alatt. Ujvidék iratanyaga 1740-től 1903-ig Péterváradon van. Csupán a hivatalos városi ügyek irattára van a városházán tárolva 1903-tól. Igen értékes anyag van azonban az újvidéki *Srbska Matica* könyvtárában és a különböző felekezetek irattáraiban. A bánáti részek levéltár-ügyéről közelebbit nem mondhatunk. Öröndetes tudomásul szolgálhat azonban, hogy bizonyos idevonatkozó levéltári anyag az országos levéltárban Fekete Nagy Antal gondozásában kiadásra készen áll.

Szükségesnek láttuk a Délvidékre vonatkozó iratanyag betekintési és feldolgozási lehetőségeit érinteni a ránkváró településtörténeti feladatok sorrendjének megállapítása előtt. Nem lehet vitás, hogy a Délvidék településtörténeti feldolgozásának számos előmunkálat, széleskörű tájékozódás és megfelelő irányított munkakö-

zösség az előfeltétele. Ennek keretében készülhetne el a jugoszláv uralom idején megjelent művek bibliográfiája. Ezek sorában különösen érdekelhetne bennünket: a hivatalos jugoszláv statisztikai kiadványok; a Srbska Matica közleményei, köztük egy Ujvidéken megjelent öt kötetes geneologiai munka; a Délvidék településtörtével foglalkozó délszláv történetírók, mint Ivić Alexa, Stajić, Kosztić és mások művei; továbbá a Vojvodina kiadványsorozat és az egyes délvidéki városok, mint pl. a zombori szerb *Történelmi és Régészeti Társulat* kiadványai. A rólunk és nélkülünk készült történeti kiadványok ismertetésében jó szolgálatot tehetnek a megfelelő helyi és nyelvismeretekkel bíró délvidékiek. Az ilyentárgyú művek felkutatása és ismertetése annál is inkább szükséges, mert részben elszigeteltségük, de méginkább cyrillbetűs írásmódjuk miatt szélesebb körök nem szerezhetnek róluk tudomást.

A helyi iratanyag rendezése és feldolgozása során készülhetnének el a Délvidék településtörténeti kérdéseivel foglalkozó, a későbbi szintézis alapjául szolgáló részletmunkák. E tekintetben a már megjelent tanulmányok mellett biztató kezdetet jelentenek a Horthy Miklós Tudományegyetem és a szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola hallgatói részéről készült pályamunkák és más dolgozatok. Szélesebb körök történeti érdeklődésének felkeltése érdekében kívánatos volna a régebben megjelent város-monográfiák új kiadása, modern szempontból való átdolgozása és az újabb korokra, különösen a jugoszláv uralom idejére vonatkozó kiegészítése.

A Délvidék településtörténeti kutatásának irányítása az egyetemeken kívül országos tudományos intézményeinek, mint a Magyar Történelmi Társulat, Országos Levéltár, Teleki Pál Tudományos Intézet, Alföldi és Dunántúli Intézet, feladata. Ezek munkájába kell belekapcsolódnia a helyi kutatásnak. Vannak ugyanis a munkának olyan részei is amelyeknek elvégzéséhez megfelelő helyi ismeretek szükségesek. A vidéki munkatársaknak nem szabad elszigetelten dolgozniok, keresniök kell a kapcsolatot a központi irányító szervekkel. Nem elegendő azonban néhány derék lokálpatriótának készségét nyilvánítania az együttműködéshez. A Délvidéknek kell rendelkezésre bocsájtania azt az új nemzedéket, amely hagyományainál és helyi kapcsolatainál fogva, ugyis mint későbbi közigazgatási és tudományos utánpótlás, hivatva lesz szűkebb hazájának elhanyagolt történeti kultúráját föllendíteni. Messzemenő volna a jelen körülmények között egy Délvidéki Történeti Társulatra gondolni, hiszen irányító-szervekben nincsen hiány, de városaink valamely hagyományokra támaszkodó kultúrintézménye körül, mint ahogy Zombor mutat rá példát, szépen megindulhat a munka. Elengedhetetlenül szükséges ehhez a sajtó támogatása, szükség esetén megfelelő történelmi rovat rendelkezésre bocsájtásával, továbbá a helyi önkormányzati hatóságok megértése, erkölcsi és ezt különösen hangsúlyozzuk: anyagi támogatása, ami nélkül minden nemes kezdeményezés légüres térben mozog.